

КОМУНІКАБЕЛЬНІСТЬ ЯК БАЗОВА СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА

У статті розглядаються психологічні особливості комунікабельності, як важливої складової професійної компетентності майбутнього педагога. Аналізуються складові частини компетентності, її структура та рівні.

Ключові слова: комунікабельність, компетентність, професійна компетентність, педагогічна компетентність.

Сучасний етап історичного розвитку України характеризується істотними змінами в житті її народу, оновленням усіх сфер діяльності людини, переоцінкою та утвердженням у свідомості нації нових світоглядних орієнтацій. Закон про освіту, Закон про мову, Державна національна Програма "Освіта: Україна XXI століття", орієнтують нас на те, щоб кожний випускник вищого навчального закладу, завершуючи навчання, досконало володів українською мовою, як державною, був комунікабельним та компетентним у сфері спілкування. Це зумовлено зміною поглядів суспільства на такі стовпи освіти, як: навчання пізнавати, навчання робити, навчання жити разом, навчання жити, основною складовою яких є процес спілкування [1, 98-99].

Проблема вдосконалення підготовки високопрофесійних кадрів для школи зумовлена економічними і соціокультурними змінами в нашому суспільстві. На сучасному етапі розвитку України освіта, в її нерозривному зв'язку з наукою, стає все більш могутньою рушійною силою економічного зростання, підвищення ефективності і конкурентоспроможності народного господарства. Радикальні соціально-економічні перетворення, що здійснюються в Україні, значною, а можливо, і вирішальною мірою залежатимуть від того, наскільки зростатиме ступінь професійної компетентності, творчого мислення, ініціативності, самостійності, прагнення до життєвого успіху переважної більшості людей.

Комунікабельність, як особистісна характеристика майбутнього педагога є доволі важливою складовою широкої і складної проблеми – формування його професійно-значущих якостей. Комунікабельність або здатність до ефективного спілкування, завжди являла собою для людей великий інтерес та вивчалась ще античною наукою. На кожному новому етапі розвитку суспільства змінювалось нормативне уявлення про комунікабельність. Кожен етап пред'являв нові вимоги до індивіда. На кожному новому етапі розвитку суспільства комунікабельність розглядалась у зв'язку з необхідністю пошуку ефективних засобів побудови взаємодії, необхідністю в нових знаннях і вміннях в системі міжособистісних стосунків, що пов'язані із взаємним обміном інформацією і пізнанням людьми один одного, з управлінням власною поведінкою і поведінкою інших, організацією власної діяльності. Виходячи з цього комунікабельність не можна вважати кінцевою та сталою характеристикою індивіда [2, 55-60].

Розпочинаючи з 90-х років минулого століття комунікабельність у системі педагогічної освіти стає предметом спеціального всебічного розгляду (Г.О. Балл, І.А. Зимня, Н.В. Кузьміна, А.К. Маркова, С.Д. Максименко, М.М. Забродський, Л.М. Мітіна, С.О. Мусатов, Л.А. Петровська, Є.В. Руденський, Ю.М. Ємельянов та ін.). У наукових доробках цього часу презентуються моделі формування комунікабельності, як кінцевого результату професійної підготовки спеціаліста.

У наукових працях цього періоду поняття комунікабельність трактується по-різному: і як синонім педагогічного спілкування, і як одна з його складових. Так, Л.А. Петровська, вказує, що комунікабельність передбачає розуміння мотивів, намірів, стратегій поведінки, фрустрації партнерів по спілкуванню, розуміння соціально-психологічних проблем взаєморозуміння, оволодіння техніками спілкування. Л.А. Петровська підкреслює, що комунікабельність передбачає готовність та вміння будувати контакт на різній психологічній дистанції – далекій та близькій та заключається в досягненні трьох рівнів адекватності партнерів – комунікативній, інтерактивній та перцептивній. Вчена, за результатами своїх досліджень комунікабельності особистості, пропонує конкретні спеціальні форми тренінгів для формування цієї властивості особистості фахівця [3, 155-160].

Комунікабельність особистості, на думку Є.В. Руденського, складається з наступних здатностей:

- 1) давати соціально-психологічний прогноз комунікативній ситуації, у якій доведеться спілкуватися;
- 2) соціально-психологічно програмувати процес спілкування, спираючись на своєрідність комунікативної ситуації;
- 3) "вживатися" в соціально-психологічну атмосферу комунікативної ситуації;
- 4) здійснювати соціально-психологічне управління процесами спілкування у комунікативній ситуації [4, 101].

На основі аналізу складових комунікабельності дослідник виводить три її рівні:

1. Соціонормативний досвід – це основа когнітивного компоненту комунікабельності особистості як суб'єкта спілкування. Разом з тим реальне існування різних форм спілкування, які частіше спираються на соціонормативний конгломерат (довільна суміш норм спілкування, запозичених з різних національних культур), вводить особистість у стан когнітивного дисонансу. А це породжує протиріччя між знаннями норм спілкування у різних формах спілкування і тим способом, який пропонує ситуація конкретної взаємодії.

2. Сигніфікація – це система символів і нормативних приписів щодо їх використання під час спілкування. Як своєрідний знак, символ використовується по-різному: і як спосіб організації дій, і як спосіб прояву ставлення до партнера по спілкуванню, і як засіб організації тексту повідомлень, якими обмінюються учасники спілкування.

3. Акціональний рівень – це персоніфікація спілкування, що передбачає і оволодіння кодом ситуативного спілкування, і відчуття допустимого в імпровізаціях, і доцільність конкретних засобів спілкування.

У сукупності три виділені рівні характеризують ступінь комунікабельності особистості як суб'єкта спілкування

[4, 107-110].

Розвиток комунікабельності передбачає використання всього набору засобів, орієнтованих як на розвиток суб'єкт-суб'єктних, продуктивних, особистісних сторін спілкування, так і його суб'єкт-об'єктних, репродуктивних, операціональних складових (компонентів). Джерелом комунікабельності є життєвий досвід, мистецтво, загальна ерудиція та наукові методи навчання спілкуванню (соціально-психологічний тренінг та ін.) [5, 142-144].

Формування професійної компетентності виступає актуальною проблемою в освітньому процесі підготовки бакалаврів, фахівців і магістрів, що навчаються за психолого-педагогічним напрямком, адже відомо, що професіоналізм педагога чи психолога – це один з важливих чинників його продуктивної роботи в школі. Професійна компетентність – це інтегральна якість, що є основою для випускника будь-якого педагогічного вузу. Професійна компетентність включає ціннісне самовизначення відносно психолого-педагогічної діяльності, компетентність в області предмету, що викладається, а також методичну і психологічну готовність до роботи в школі або інших педагогічних системах.

Професійну компетентність досліджували В.Н. Введенський, Л.М. Абдуліна, Є.Ш. Абдюшев, В.А. Антіпова, Є.В. Бережнова, З.Ф. Єсарєва, Н.В. Кузьміна, Ю.К. Янковський Є.Д. Вознесенська, Б.Л. Вульфсон, Н.І. Костіна, Л.В. Кузнєцова, М.С. Сунцова, А.В. Хуторський. Всі дослідники, що вивчали природу компетентності, звертають увагу на її багатобічний, різноплановий і системний характер.

У педагогічній науці і практиці на даний момент немає єдиного підходу до визначення поняття "професійна компетентність". Згідно словнику С.І. Ожегова, поняття "компетентний" визначається як "обізнаний, авторитетний в якій-небудь області". А. К. Маркова вважає професійно компетентною таку працю педагога, в якій на достатньо високому рівні здійснюється педагогічна діяльність, педагогічне спілкування, реалізується особистість педагога, досягаються добрі результати в навчанні і вихованні школярів [6, 675].

А.П. Акімова трактує професійну компетентність як суму знань, умінь і навиків, засвоєних суб'єктом в ході навчання, – у вузькому сенсі слова, і як рівень успішної взаємодії з навколишнім середовищем – в широкому.

Близьке за значенням поняття "педагогічна майстерність", дане Н.В. Кухаревим як "сукупність певних якостей особистості вчителя, які обумовлюються високим рівнем його психолого-педагогічної підготовленості, здатністю оптимально вирішувати педагогічні завдання" [7, 104-105].

Л.Ф. Іванова розглядає три компоненти професійної компетентності: психолого-педагогічна письменність, психолого-педагогічні уміння, професійно значущі якості особистості, виділяючи основним критерієм – спрямованість на учня як провідну цінність праці і потребу в самопізнанні та самовизначенні [8, 25].

Н.Ф. Єфремова визначає дане поняття так: "Компетенції – це узагальнені і глибокі сформовані якості особистості, її здатність найбільш універсально використовувати і застосовувати отримані знання і навички"; "сукупність знань, умінь і навичок, що дозволяють суб'єктові пристосуватися до умов, що змінюються; здатність діяти і виживати в даних умовах". До цього переліку А.В. Хуторський додає сукупність смислових орієнтацій, необхідних для продуктивної діяльності.

На думку В.А. Болотова, В.В. Серікова, природа компетентності така, що вона, будучи продуктом навчання, не прямо витікає з нього, а є наслідком саморозвитку індивіда, його особистісного зростання, наслідком самоорганізації і узагальнення досвіду життєдіяльності.

Дж. Равен під компетентністю розумів спеціальну здатність людини, що необхідна для виконання конкретної дії в конкретній області, включає вузькоспеціальні знання, навички, способи мислення і готовність нести відповідальність за свої дії [9, 79-80].

М.А. Чошанов вважає, що професійна компетентність – це не просто володіння знаннями, а постійне прагнення до їх оновлення і використання в конкретних умовах, це гнучкість і критичність мислення, що допомагає вибирати найбільш оптимальні й ефективні рішення і відкидати помилкові. Професійна компетентність – це єдність теоретичної і практичної готовності до здійснення психолого-педагогічної діяльності. Автор розглядає професійну компетентність як складне психологічне утворення, що має певну структуру. Професійна компетентність структурно включає в себе спеціальну предметну компетентність (фаховий рівень), соціально-психологічну, психологічну, методичну та комунікативну компетентність. Так, психологічна компетентність стосовно професійної діяльності виступає як комплекс знань і вмінь з психології, який є необхідним для вирішення професійних завдань у різних галузях діяльності. Вона визначається закономірностями пізнавальної, емоційної та вольової сфер людини, які проявляються в її діяльності та поведінці. Соціально-психологічна компетентність визначається також закономірностями психічних станів, які зумовлені включенням людини в різні соціальні зв'язки. Це її соціальні настанови, позиції, процеси адаптації, комунікативні здатності, психологічна сумісність. Соціально-психологічна компетентність передбачає також необхідність пізнання психологічних особливостей реального соціального середовища. Це міжособистісні відносини, традиції, згуртованість, психологічний клімат, громадська думка, груповий настрій, чутки та інші соціально-психологічні явища. Конфліктна компетентність входить до складу соціально-психологічної компетентності, яка, в свою чергу, є складовою частиною моделі професійної компетентності. Конфліктна компетентність полягає в пізнанні психологічних труднощів, механізмів їх прояву в житті та діяльності оточуючих людей, а також в умінні їх подолати, гармонізації життя та діяльності [10, 119-129].

Ряд авторів (С.Б. Єлканов, Н.В. Кузьміна, Е.Г. Костяшкін та ін.) в структурі професійної компетентності виділяють такі уміння:

1. Пізнавальні уміння і здібності: глибоке знання психології дитини; уміння відбирати для педагогічного процесу необхідну інформацію; контролювати свою поведінку і діяльність. Вони будуються на основі пізнавальних умінь: сприйняття, уваги, мислення, уяви і пам'яті.

2. Конструктивні уміння: побудови образу кінцевого результату діяльності; складання плану дій з досягнення поставленої мети.

3. Комунікативні уміння – спілкуватися, обмінюватися інформацією, налагоджувати відносини, вони включають наступні дії: сприйняти і зрозуміти іншу людину; уміння зближувати точки зору (свою і чужу); уміння управляти спілкуванням.

4. Інформаційні уміння: постановка голосу, дикції; виразність і емоційне забарвлення мови; культура і стиль мови.

5. Організаційні уміння: уміння давати роботу, розпоряджатися; здійснювати контроль за виконанням; підводити підсумки і оцінювати роботу [11, 395-409].

На думку Л.В. Кузьміної, професійна компетентність є вирішальним компонентом кожного виду діяльності та праці в цілому. Саме вона забезпечує досягнення намічених особистістю результатів, найвищої професійної майстерності. Просування до цієї мети передбачає проходження певних етапів, кожен з яких свідчить про ступінь оволодіння професійною компетентністю. Такими етапами є: виховання здатності успішно виконувати професійні обов'язки, підготовленість до стабільної продуктивної праці, професійна майстерність в ході реалізації професійної ролі, творче оволодіння дослідницько-інноваційним стилем професійної діяльності. Це, безумовно, еталонна модель досягнення професійної компетентності, але вона дає можливість стежити за еволюцією професійного зростання, виявляти його тенденції і спрямовувати його розвиток відповідно до суспільних вимог і власної стратегії досягнення успіху [12, 1-3].

Поняття "професійна компетентність" як сукупність педагогічних знань і умінь, як теоретична і практична готовність до професійної діяльності розкривається в навчальному посібнику "Педагогіка" під загальною редакцією В.А. Сластьоніна. До професійної компетентності за В.А. Сластьоніним входять такі уміння: педагогічні знання і теоретична готовність до педагогічної діяльності, аналітичні уміння, прогностичні уміння, проектні уміння, уміння рефлексії, педагогічні уміння і практична готовність до педагогічної діяльності. Комунікативні уміння, представлені автором як взаємозв'язані групи наступних умінь:

- перцептивні – уміння розуміти інших, сприймати і адекватно інтерпретувати інформацію про сигнали партнера по спілкуванню, бачити головне в іншій людині;

- уміння педагогічного спілкування – організація спілкування; комунікативна атака (залучення уваги), встановлення психологічного контакту, управління спілкуванням (розподіляти увагу і його підтримувати, допомагати знімати психологічні бар'єри і т.д.), встановлення зворотного зв'язку на основі емпатії;

- володіння педагогічною технікою – уміння, необхідні для педагогічного стимулювання активності (стиль, тон, темп, дикція, жести, емоції і т.д.) [13, 56].

Професійна компетентність є інтегральною характеристикою особистості, яка свідчить про рівень її фахової підготовленості та здатності виконувати ті або інші посадові функції. Вона виступає не тільки мірилом професіоналізму, а й визначальним фактором, від якого залежить успішність реалізації як соціальних, професійних функцій, так і всієї життєдіяльності особистості. Професійна компетентність характеризується сформованістю єдиного комплексу знань, умінь, психологічних особливостей (якостей), професійних позицій. Знання, навички, вміння виступають своєрідними ролевими характеристиками професійної компетентності особистості. Всі інші компоненти можна розглядати як її суб'єктні характеристики, що свідчать про ставлення особистості до діяльності, та її індивідуальну манеру виконання професійних функцій. Досягнення того чи іншого рівня професійної компетентності визначають різні детермінанти, серед яких є і такий показник, як індивідуальні протипоказання щодо виконання професійних функцій. Розглянемо детальніше складові професійної компетентності.

Професійні знання – це обов'язково необхідні відомості у сфері обраної особистістю діяльності. Вони становлять основу професійної культури, а також сприяють створенню певних технологій досягнення найвищих показників в обраній галузі. Професійні вміння – це певні дії, так би мовити, "технічні" засоби, що використовує особистість у ході реалізації професійних обов'язків і функцій у процесі діяльності. Вони є основними елементами створення особистісної технології, своєрідного "почерку" діяльності. До складу професійних умінь входять також і навички, що віддзеркалюють набуту здатність особистості виконувати професійні дії, конкретні функції. Психологічні особливості, які також входять до складу професійної компетентності, свідчать про сформованість усіх компонентів психіки особистості. Психічні процеси, властивості, стани дають змогу або, навпаки, перешкоджають їй виконувати ті чи інші професійні функції. Слід відмітити ще наявність у структурі професійної компетентності і професійної позиції. Професійна позиція – цілісне психічне утворення, до складу якого входять установки, орієнтації, система особистісних відносин і оцінок власного досвіду, досвіду людей, що оточують особистість, а також власні домагання, що реалізуються або не реалізуються у професійній сфері. Професійна позиція свідчить про спосіб самовизначення особистості, створення та реалізацію нею власної професійної концепції. Деякі дослідники відмічають наявність у структурі професійної компетентності акмеологічних інваріантів ("акме" – від грецької "найвищий ступінь чогось"). Це сформовані компоненти структури професіоналізму, які зумовлюють оптимальний творчий потенціал і найвищу продуктивність праці незалежно від дії зовнішніх умов і факторів. Загальними та специфічними акмеологічними інваріантами, які визначають успішне оволодіння професійною майстерністю, є постійна включеність у процес прийняття рішень, передбачення, проникливість, особистісні домагання, мотивація досягнень, саморегуляція та інші професійно важливі якості та індивідуальні особливості.

Аналіз наукової літератури показує, що вчені, що вивчають проблему професійної компетентності, в своїх дослідженнях використовують то термін "професійна компетентність" (Б.С. Гершунський, Т.В. Добудько, А.К. Марков), то термін "педагогічна компетентність" (Л.М. Мітіна), то обидва терміни (Н.Н. Лобанова), а іноді об'єднують дані терміни по аналогії з професійно-педагогічною діяльністю: "професійно-педагогічна компетентність" (Ю.Н. Кулюткін, Г.С. Сухобська). Аналіз робіт з проблеми вивчення професійної компетентності дозволяє зробити висновок про те, що на даний час відсутнє однозначне розуміння поняття професійна компетентність. У представленій нижче таблиці показані основні, на нашу думку, підходи до визначення поняття "професійна компетентність".

На основі аналізу різних тлумачень поняття "професійна компетентність" ми запропонували більш розширене і поглиблене визначення цього поняття, а саме: під професійною компетентністю ми розуміємо здатність спеціаліста оптимально, ефективно, системно, з врахуванням не тільки досягнень сучасної науки, практики, але і власних інтересів, схильностей, здібностей прогнозувати, проектувати, здійснювати психолого-педагогічні дії в середовищі школи, де формується і розвивається особистість учня.

Виходячи з вищевикладеного, можемо зробити висновок, що комунікабельність (або комунікативна компетентність) є однією з основних складових професійної компетентності. Це підтверджує М.А. Чошанов, стверджуючи, що професійна компетентність структурно включає в себе спеціальну предметну компетентність (фаховий рівень), соціально-психологічну, психологічну, методичну та комунікативну компетентність. За С.Б. Єлкановим, Н.В. Кузьміною, Е.Г. Костяшкіним в структурі професійної компетентності виділяються комунікативні уміння, тобто вміння спілкуватися, обмінюватися інформацією, налагоджувати відносини тощо. В.А. Сластьонін в структурі професійної компетентності також виділяє комунікативні уміння, що включають в себе перцептивні уміння, уміння розуміти інших, уміння педагогічного спілкування

та володіння педагогічною технікою. В професіограмі психолога комунікативні здібності (спілкування і взаємодія з людьми, вміння встановлювати контакти, вміння слухати, вербальні здібності) виділені як здібності, що забезпечують успішність виконання професійної діяльності. А замкнутість, некомунікабельність – як якості, що заважають ефективній професійній діяльності [14, 306].

Таким чином, на основі сказаного вище можна стверджувати, що саме комунікабельність педагога (психолога) впливає на створення позитивної емоційно-психологічної атмосфери спілкування з учнями, на характер взаємовідносин та стиль взаємодії між ними. Комунікабельність особистості є основоположним фактором становлення загальної професійної компетентності спеціаліста і виступає як ієрархічно організоване психічне утворення, як певний рівень розвитку особистості майбутнього педагога, що передбачає сформованість його цілісної системи мотиваційно-спонукальних, особистісних якостей і функціонально-операційних проявів, які реалізують емоційні, когнітивні і поведінкові компоненти сфери особистості. Через спілкування педагог (психолог) будує свої відносини з учнями, проявляючи свої особистісні характеристики, і тому спілкування виступає як умова пізнання людьми один одного (комунікативна функція), як організація взаємодії (інтерактивна функція) та як умова формування певного емоційного впливу (перцептивна функція). Отже, комунікабельність проявляється в здатності реалізовувати функції впливу, передачі інформації, в здатності успішно вирішувати комунікативні завдання професійного плану.

Тому завданням вищої школи є формування у майбутніх педагогів та психологів комунікабельності, яка охоплює всю систему внутрішніх ресурсів, мовних і позамовних знань, умінь і навичок спілкування, рівень сформованості міжособистісного досвіду, що набути людиною в ході природної соціалізації, навчання та виховання та необхідні індивіду для побудови ефективної комунікативної дії у певній ситуації міжособистісної взаємодії і передбачають адекватність установок, розуміння суб'єктом своєї предметної і міжособистісної позиції, знання закономірностей різних форм спілкування і правил поведінки в різних ситуаціях.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Завірюха Л.А.* Базові орієнтири життєвої компетентності особистості у сфері спілкування / Л.А. Завірюха // Крок за кроком до життєвої компетентності та успіху: Мат-ли Всеукраїнської наук.-практичної конференції, 16-17 травня 2003 р. – К., 2003. – С. 98-99.
2. *Мудрик А.* О коммуникативной культуре / А. Мудрик // Жур. "Директор школы. Украина". – 2004. – №27-28. – С. 55-60.
3. *Петровская Л.А.* Компетентность в общении. Социально-психологический тренинг / Л.А. Петровская. – М.: Изд-во МГУ, 1989. – 216 с.
4. *Руденский Е.В.* Коммуникативная компетентность личности / Руденский Е.В. // Социальная психология: Курс лекций. – М.: ИНФРА-М; Новосибирск: НГАЭиУ, 1998. – С. 100-109.
5. Життєва компетентність особистості: від теорії до практики: Науково-методичний збірник / За ред. І.Г.Єрмакова – Запоріжжя: Центріон, 2005. – 640 с.
6. *Ожегов С. И.* Словарь русского языка: Ок. 53000 слов / Ожегов С. И. [Под общ. ред. проф. Л.И. Скворцова]. – 24-е изд., испр. – М.: ООО Издательский дом ОНИКС 21 век": ООО "Издательство "Мир и образование", 2003. – 1200 с.
7. *Акімова А.П., Вауліна Л.Д., Кухарев Н.В.* Про етику педагогічного спілкування / А.П. Акімова, Л.Д. Вауліна, Н.В. Кухарев // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2006. – №1. – С. 104-105].
8. *Іванова Л.Ф.* Педагогічний моніторинг процесу розвитку професійної компетентності вчителя іноземної мови / Л.Ф. Іванова // Стандарти і моніторинг. – 2004. – №33. – С.25.
9. *Кононко О.Л.* Дослідження педагогічної комунікації потрібне сучасній психологічній науці / О.Л. Кононко // Практична психологія та соціальна робота. – 2004. – №9. – С.79-80.
10. Технологія волонтерської роботи в сучасних умовах / За ред. проф. А.Й. Капської. – К., 2001. – 140 с.
11. Социальная работа: Учебное пособие. – 3-е изд., перераб. и доп. – Ростов н/Д: Феникс, 2003. – 480 с.
12. *Кузьмина Л.В.* Профессиональная компетентность и культура педагога / Л.В. Кузьмина (электронный ресурс): режим доступа: <http://www.tspu.ru/ebooks/vinichenko/Page132.htm> (Cited 15.02.2007).
13. Елисеєв О.П. Практикум по психологии личности / О.П. Елисеєв. – СПб.: Питер, 2000. – 554 с.
14. *Романова Е.С.* 99 популярных профессий. Психологический анализ и профессиограммы / Романова Е.С. [2-е изд.] – СПб.: Питер, 2006. – 466 с.

Подано до редакції 25.05.11